

A FELFEDEZÉS ÖRÖMÉRŐL

Szabó Ferenc *Ötödik tengerparti elégiája* olvasásakor

Elöljáró beszéd

Verset hozott az elektronikus posta. Kedves barátom megtisztelt az *Ötödik tengerparti elégia* kéziratának megküldésével. Az alcím, *Duino*, asszociációk sorát indította el fejemben, ezért rögtön elolvastam a költeményt. Újra- és újraolvasásakor mélyen rejlő húrok pendültek meg bennem, amivel a vers kielégítette személyes (!) esztétikám első válogató kritériumát: együtt rezegtem a művel. Ennek alapján kánonomban figyelemre méltó helyet kapott az elégia, ami a róla nyert benyomások rendezésére ösztönzött. Álljon tehát itt a rendezés eredménye – sok tekintetben rendhagyó méltatásként –, úgyis mint megkésett hommage a költő ezidei kerek születésnapja alkalmából.

A költemény

Vizsgálódásunk tárgya Szabó Ferenc SJ: *Duino – Ötödik tengerparti elégia, Duino-Caorle-Budapest, 2011. augusztusában* című költeménye.

*Ezüst-szárnyú angyal szállt el a várkastély felett
szárnya deres lett míg a jeges úrból megérkezett
lassan siklott szótlánul üzenetét hiába vártam
a tornyot megkerülve eltűnt az égi magasságban*

*Augusztusi ragyogásban áll az ősi várkastély
császárok királyok hercegnők és költők emlékeit
őrzi a szalonok bútorok portrék hangszerek
sok-sok hangszer főleg hallgató hegedűk és itt
a vörös szalonban áll Liszt Ferenc zongorája
"hírhedett" zenészüink hercegnőknek játszott rajta
Járt itt Paul Valéry is bár a Tengerparti temető-t
Sète szírtjén szülte nézve a mediterrán tengert
hol fehérén fénylő orrvitorlák csőre bukdosott
és szenvtelen csipegették a szétszórt fénymagot
míg a költő a földben fekvő holtakkal társalgott*

*A duinói várból nézem most a kéklő Adriát
fénylő vizekre villog egyetlen vitorla áll
mereven szellő sem lengedez lenn a víz felett
és én a téli viharra gondolok mikor a bóra
e tengersarki száraz téli szél süvített
tizenkettő telén felkavarva Rilke lelkét
aki itt Duinóban szülte meg az Első elégiát
a Sors ajtaján dörömbölt: miért vagyunk itt?
miért a röpke lét mely mindig búcsúzás?
faggatta az iszonyú angyalt és a szerelmes párt
de nem tudta feltörni ittlétünk Titkát.*

*A szeretők megkóstolták az illanó gyönyört
de megtudták: h iába ígér édent a testi vágy
minden múlandó csak az igazi öröm örök
de sok kis földi öröm még nem boldogság*

*Járom a múzeummá lett gazdag termeket
a botrány ez: túlélnek bennünket a tárgyak!
Itt a vitrinben az Első elégia kézírata
de hol Rilke feldúlt lelke amely felkavar
sárguló kották őrzik zenészek emlékeit
de hol a zengő dallam vagy harsogó zene?
Az nem lehet hogy a szellem alkotásaira
a pusztulás vár ha bennem Rilke elégiája
benned Liszt zongorajátéka visszhangra lel
a szellemvilágban mindenki mindenkivel
érintkezhet – kapcsolatokból épül létünk
minden érték: a szép az igaz és a jó örök!*

*Míg Rilke kedvelt vörös szalonja teraszáról
szemléltem a kék Adriát elcsitult bennem
a lázadás és arra lettem figyelmes hirtelen
hogy a szalonokban kiállított csellók hegedüik
megszólaltak – szállt a zene a duinói várból
és csoda esett: visszatért az elúnt angyal
de most egy egész angyalkar kíséretében
fújták az öröm trombitáit – két lábra állt
“hírhedett” zenésziünk zongorája és táncot járt ...*

*Megjött az égi üzenet:
“Ne félj, ne szorongj!
Örök szeretettel tenyeremre rajzoltalak
Neveden neveztelek – mindörökre vagy!”*

A költemény szerkezete

Tartalmi síkon vizsgálva már az elemzés elején leszögezhető: A költő metafizikai világképe – számos kortárs költő vulgáris-materiálisan szenzualista „ihletettséggel” szemben – üdítő változatosságot kínál a költészet kedvelőinek. A metafizikai világkép figyelemreméltó helyet foglal el nagy gondolkodók műveiben, és feltűnő, milyen szkeptikusan viszonyulnak a modern kor nagy vívmányaihoz, az úgynevezett természettudományos világszemlélethez. Nevezünk néhány példát? Alarcon az “értelem bolondságának” nevezi az ú.n. tudományos igazságot, és “gyanúsnak” tartja. Calderon ugyanígy vélekedik: “az értelem és az ő igazsága az emberiség udvari bolondja”. És még Erich Becher szerint is “a tudomány az áttekinthetetlenül komplex valóságot absztrakcióval egyszerűsíti le”, amivel manipulálja is. Ebből a szemszögből nézve bizony nem lehet lekicsinyelni a metafizikai módszerekkel szerzett ismereteket.

A nagy példakép metafora tárából költőnk átveszi ugyan az angyal alakját – de jegyezzük meg mindjárt, Szabó Ferenc „ezüst-szárnyú angyala” nem azonos a példakép „iszonyú angyalával”. Rilke egyik 1925. november 13-án írott levelében maga írja: „Az *elégia*

angyalának semmi köze a keresztény túlvilág angyalához (inkább az izlám vallás angyalához)
...“.

Ha összevetjük a költőt példaképével, feltűnik, hogy amíg Rilke számára a költészet létezési forma: „*Gesang ist Dasein. / Für den Gott ein leichtes. / Wann aber sind wir?*“ írja a „*Szonettek Orpheuszhoz*“ című költeményében, Szabó Ferenc számára szublimáció: „*Míg (...) szemléltem a kék Adriát elcsittult bennem / a lázadás és arra lettem figyelmes hirtelen / hogy a csellók hegedűk / megszólaltak – (...)*“.

És még egy megfigyelés, nem tudom, le merjem-e írni, de megteszem. Már Groddeck észlelte, és finom eufémizmussal meg is fogalmazta, hogy Rilke első duinói elégiájának „szövege olvasásakor ellenáll az egyszerű értelmezésnek”. Nem így Szabó Ferenc költeményének szövege, amely magasfokú gondolatisága mellett – a francia szellemiség jótékony hatásaként – világosságával tűnik ki.

Szabó Ferenc költészete befelé forduló költészet. Nemcsak a jelenségre figyel, hanem a hozzá kapcsolódó gondolataira („*reflexion*“). A költemény tehát reflektált (!), nem csak a friss élmény ábrázolás révén, hanem természeténél fogva is. Itt újra Teilhard de Chardin szellemisége csillan elő a sorok közül. Ez megújulást eredményez – a hétköznapiaktól az eszményekhez való visszatérés révén.

Mint fentebb is láttuk, az elégiában kifejezésre jut a zene időbeliségének örök problémája: „*de hol a zengő dallam vagy harsogó zene?*“, egyidőben azonban rögzített alakja is – „*sárguló kották őrzik zenészek emlékeit!*” E kettőesség persze megvan a költészetben is: a deklamációban és annak nyomtatásban rögzített formájában. Ami a jelen verset illeti: egyszerre időhöz kötött és – időtlen.

Stílári sikon vizsgálva kiderül, Szabó Ferenc *Tengerparti elégiájában* hű marad képalkotásának tőle megszokott alapmotívumához, a létezés ősforrásához, az „*élő vízhez*“. Ezt alátámasztandó, nézzünk néhány előző példát költeményeinek összkiadásából: „*zsongó hűs habok*“, „*kékezüst habhullám*“, „*tengerek keserű kínja*“, „*víztükrének opáležüstje*“, „*vibráló víztükör*“, „*vízen fenntartó hit*“, „*suhogó vízesések*“, „*felforrott tenger*“, „*a tengeráram nyálas tajtéka*“, „*tündöklő tükrök az égi kékről*“, „*az életbölcső-tenger*“.

Alapmotívumával előkelő társaságban mozog a költő. Itt csak Lisztet említjük, akinek 23. zsoltárában (23. *Psalm*) hangzik el a híres fohász: „*Az Úr az én pásztorom (...) csendes vizekhez vezet engem*“; vagy egy további példa Liszttől: A *Villa d'Este szökőkútjai*-hoz, a János-evangéliumból (4,14) vette mottóját: „*hanem az a víz, amelyet én adok néki, örök életre buzgó víznek kútfeje őbenne*“. A Villa d'Este-ben egyébként – mint Duinóban is! – a Hohenlohe-Schillingsfürst hercegi család egyik tagjának meghívására tartózkodott a Mester: az előbbiben Gustav bíboros, az utóbbiban ennek nővére, Theresa hercegnő, vendégeként.

Végül érdekes megfigyelni, hogy amíg Rilkénél a hangzásbeliség élvez elsőbbséget, addig Szabó Ferencnél a szemantikus elem dominál. A vers üstjében szellem sístereg.

Formai sikon elemezve megállapítható, hogy a költemény formája tudatosan tükrözi az elégia nagy ihletője, Rilke által választott formát. Az elégia itt sem felel meg szigorúan a műfaj formai követelményeinek. A klasszikus versmérték, a disztichon, Rilkénél az első elégiában szabad ritmusú, váltakozóan rímelő verssoroknak is helyet ad, Szabó Ferencnél pedig már az utóbbi dominál.

Rendhagyó ezen kívül Szabó Ferencnél a gondolati- és élménylírai elemek keveredése: „*A duinói várból nézem most a kéklő Adriát*“, „*Járom a múzeum má lett gazdag termeket*“.

Rendhagyóan keveredik végül Szabó Ferenc költeményében az elégia „panaszos“ hangvétele is – a himnikussal: „*(...) a téli viharra gondolok mikor a bóra / e tengersarkí száraz téli szél süvített / tizenkettő telén felkavarva Rilke lelkét*“ – „*(...) kapcsolatokból épül létünk / minden érték: a szép az igaz és a jó örök!*“

A zene mint kiegészítő élmény

végig jelen van a költeményben, hűen követve evvel a klasszikus példát: a görög korban az elégiát fuvolakísérettel deklamálták a dalnokok.

Szabó elégiája Rilkére rímel, de aktualitását idén a Liszt-asszociáció adja meg. A versben feltűnik a duinói tengerparti várkastély egykori másik gigászi vendégének, Liszt Ferencnek, alakja is. Rilke 1911/12-ben Marie Elisabeth von Thurn und Taxis hercegnének volt vendége. Liszt 1869 és 1873 között többször vendégeskedett Duinóban Marie Elisabeth hercegné édesanyjánál, Theresa zu Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst hercegnénél.

A Szabó Ferenc által megénekelte, a kastély vörös szalonjában álló zongora persze nem volt „Liszté“. A Mester azonban valóban játszott a hangszeren, és ezt az imaginárius – a kifejezés „beképzelt“ értelmében – hangot „hallotta“ 2011 augusztusában a költő.

Képzettársítások raját generálja a költemény: ugyanígy „hallgatta“ d’Annunzio a Garda tó partján fekvő kastélyában, a Vittoriale-ban, Liszt játékát – jóval a Mester halála után.

Rilke zeneisége, amelyre már fentebb utaltunk, közismert. A már idézett „*Sonette an Orpheus*“ című „orfikus dalában“ a pogány isten kithara-játékával némítja el az öt hallgató állatot: „*Orpheus singt! / Tiere (...) nicht aus Angst in sich so leise waren, / sondern aus Hören. Brüllen, Schrei, Geröhr / schien klein in ihren Herzen.*“ Liszt zenei legendájában, a „*St. Francois d’Assise. La Prédication aux oiseaux*“-ban, a szent szentbeszéde némítja el a csiripelő madarakat. Erről, mint újabb példáról a költészet és a zene számtalan kölcsönhatásának példatárából, külön esszét lehetne írni.

Végezetül még egy érdekes közvetett kapcsolat a nagy muzsikus és a költő között: Rilke unokanővére, Rilke Anna zongoraművésznő, 1875 és 1879 között tanítványa volt Lisztnek Weimárban és Rómában!

A költő

művei mögül renszánsz ember alakja tűnik fel. Versei egy felvilágosult – a korai felvilágosodás deista ágából – humanista alkotásai. És a művek mögött hiteles ember áll – aki hű eszméihez. Filozófiai költő, aki megoldást és vigaszt katolikus lelkiségében talál. Erkölcsi szigora így megnemesíti az olvasót is!

Számomra az elégia az új magyar gondolati líra kiemelkedő alkotása, mert szerzője többre becsüli a gondolatiságot a szavakkal való könnyed lírai játszadozásnál. Ez különösen feltűnik a mai, kortárs költészetünk tükrében, ahol a gondolati költészet alul-reprezentáltsága szembe szökő. Torniszterében nem mákonyt – mint oly sok kortársa –, de Istentől kapott marsalbotot hordoz. Ezért különösen örülök a találkozásnak. És azért is, hogy felfedeztem egy költeményt, felfedeztem egy költőt. Tudom, „felfedezésem“ sokak számára evidencia-élménynek számít. Ez azonban nem veheti el tőlem a felfedezés örömét, mert – jelentős költemény született! Ideje tehát, hogy *poeta laureatus* legyen a *poeta doctus*.

Gracza Lajos

Liszt Ferenc Archivum Göppingen/Budapest